

Ключевые слова: школьное географическое образование, периодизация.

Summary

I.M. Shorobura

The Periodization of Establishment and Development of School Geographical Education (XIX-XX Centuries)

The periodization of establishment and development of school geographical education (XIX-XX centuries) are scrutinized in the article. We distinguish the following periods in the development of school geographical education: I period – XVIII c.; II period – XIX c.; III period – 1905-1920; IV period – 1920-1991; V – the modern period.

Key words: school geographical education, periodization.

Дата надходження статті: «7» жовтня 2013 р.

УДК 271-9

І.В.ШОСТАК,

кандидат історичних наук, доцент
(м.Острог)

Освітня діяльність Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті: проблеми історіографії

Стаття присвячена історіографії теми щодо освітньої діяльності, якою займалися римо-католицькі біле духовенство та монастирі на території українських земель протягом XIX ст., що перебували у складі Російської імперії. Особлива увага приділена висвітленню в літературі парафіяльного шкільництва. Автор проаналізувала літературу та джерела із теми. Загальний стан збереження джерел, інформативна повнота джерельного комплексу дали можливість зробити висновок про його самодостатність при вивченні даного питання. Вивчення літератури здійснювалося за проблемно-хронологічним принципом. У статті проаналізовано дореволюційну літературу, українську, російську та польську історіографію. Автор звернула увагу на той факт, що освітня діяльність Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті, у більшості праць, розглядається лише у контексті висвітлення інших питань.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, парафіяльне шкільництво, історіографія.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Вивчення історії римо-католицького шкільництва на українських землях у XIX столітті ґрунтується на історіографічному та джерельному матеріалі, що висвітлюють окремі аспекти даної проблеми і, у сукупності, дають можливість в цілому подивитися на зазначену проблему. Оскільки новітня українська історіографія не підготувала узагальнюючого дослідження функціонування римо-католицької освіти на українських землях у XIX столітті, то це зумовлює потребу додаткового студіювання, а саме української, польської та російської історіографії, та зумовлює необхідність дослідження архівів України, Польщі та Росії.

Об'єктом дослідження є історіографія XIX-XXI століть. Предмет дослідження становить історіографія освітньої діяльності Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті.

Формулювання цілей статті... Метою, яку слід реалізувати в даному дослідженні, є проаналізувати комплекс літератури та джерел, у яких висвітлюється освітня діяльність Римо-Католицької Церкви на українських землях у складі Російської імперії у XIX столітті.

Виклад основного матеріалу... Дореволюційна російська історіографія представлена кількома дослідженнями, що торкаються необхідної проблематики. У 1906 році у «Киевской старине» було поміщено статтю Ореста Левицького «Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах» [9]. У статті розкрито питання внеску римо-католицького духовенства в розвиток освіти у трьох західних губерніях Російської імперії. Поміщено досить детальний опис Рівненської гімназії та здійснено аналіз викладання в ній Закону Божого римо-католицьким священником.

Цікавим і важливим джерелом до вивчення проблеми є звіти попечителів навчальних округів. Ці звіти є цікавими з огляду, як детальної інформації про стан освіти, так і вміщують важливі законодавчі акти у цій сфері [11].

Серед сучасних дослідників, які доклали зусиль до аналізу стану римо-католицького шкільництва у XIX ст., хоча це і не було безпосереднім предметом їхнього вивчення, О.Буравський, Ю.Білоусов, В.Ганзуленко, А.Зінченко та ряд інших.

Аналізуючи становлення та функціонування Київсько-Житомирської римо-католицької дієцезії, Ю.Білоусов звернув увагу на ту допомогу, яку надавали чернечі ордени школам, наприклад

домініканці допомагали училищам в Овручі, Чарторийську, Камені-Каширському, Володимирі, Чорнобилі, Ходоркові, Тарговицях [4].

Продовжив цю тематику О.Буравський. Ним було доведено, що на початку XIX ст. помітний вплив на розвиток освіти на Волині мав орден піярів. Зокрема, цей орден утримував Домбровицьке, Заславське, Межиріцьке училища. У цих навчальних закладах переважали вчителі польського походження, в основному ксьондзи та монахи. Дослідник зробив висновок, що у цих школах відбувалося формування у вихованців польської національної свідомості [5].

Становище Римо-Католицької Церкви на території південних українських земель проаналізував В.Ганзуленко. Слід особливим чином відмітити дві його публікації: «Римо-Католицька Церква на території південної України на початку XX століття: проблема історіографії» [7], та «Римо-католицькі громади Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): соціальний аспект» [6]. Дослідник акцентував увагу на таких моментах. Важливою складовою соціальної діяльності католицької громади Півдня України була культурно-просвітницька робота. Однією з найболючіших проблем католиків була проблема освіти, оскільки завжди на Півдні України відчувалася недостатність навчальних закладів для громадян католицького віросповідання. Серед закладів освіти, окрім парафіяльних ремісничих училищ, діяли й парафіяльні школи, викладання предметів в яких проводилося мовами тих національних меншин, до яких належали парафіяни (переважно польською або німецькою мовами). В.Ганзуленко проаналізував діяльність парафіяльних шкіл в м. Одеса, а саме німецькі та польську (найбільша) парафіяльні школи, а також у м. Миколаїв. Він звернув увагу, що парафіяльна школа в м. Миколаїв до кінця 80-х років XIX ст. не мала власного приміщення, а навчання проводилося в будинку священика або органіста. З 1887 р. завдяки старанням каноніка Н.Черняховича та на пожертви парафіян біля миколаївського костелу було зведено будівлю, в якій містилася не лише школа, але й притулок [6, 7].

Розглядуваним питанням присвячені дослідження таких сучасних українських вчених як Олени Огневої та Віктора Павлюка. О.Огнева звернулась до питань особи Т.Чацького, візитатора шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній. Нею було узагальнено роботу попередників та зроблено власні обґрунтовані висновки [10]. Проблемі шкільництва у XIX столітті у Російській імперії присвячено два дослідження В.Павлюка «Стан польської освіти на Правобережній Україні на початку XIX століття» [13] та «Реформування освіти на Волині у першій третині XIX століття» [12]. Він дослідив стан освіти на Волині, спроби її реформування Т.Чацьким та внесок у цей процес католицького духовенства.

Становище польського шкільництва на Волині в кінці XIX – початку XX століття проаналізовано у статті Н.Сейко. Автором відмічено, що станом на 1897 рік на Волині лише в західних повітах (Житомирському, Овруцькому, Новоград-Волинському) виховною та навчальною роботою займалися 362 поляки. Проте як така польська освіта повністю втратила офіційний статус, продовжили діяти лише кілька приватних шкіл, частина яких функціонувала таємно [14].

Акти візитації римо-католицьких монастирів і костелів як джерело до історії шкільництва представив нам А.Зінченко [8].

Сучасна російська історіографія представлена низкою досліджень становища Римо-Католицької Церкви, на сторінках яких можемо відмітити, що частина матеріалів, хоч і відносно незначна, стосується католицького шкільництва. А.Андреев у праці, присвяченій єзуїтам, зазначає, що в основу навчально-виховного процесу на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. був покладений педагогічний досвід саме єзуїтських шкіл: включення до складу викладацького персоналу класних керівників; перехід учнів до наступного класу на підставі іспитів; тривалість навчання – 190 днів на рік; заборона займатися науками в години, призначені для відпочинку тощо [3].

У контексті порівняльного аналізу становища католиків, мусульман та іудеїв, О.Тихонов відмічає ту роль, яку відводили римо-католики навчанню молодого покоління [15].

Однак, слухним буде зауваження, що без вивчення польської історіографії, дослідницьке питання розкрити неможливо, оскільки нею ці проблеми розглядалися частіше, аніж українськими чи російськими вченими. Римо-Католицька Церква на українських землях була церковною організацією, передусім, польського населення західних губерній Російської імперії – території колишньої Речі Посполитої. Як віруючі, так і священики, у переважній більшості, були поляками за походженням. Це стало причиною, яка притягувала увагу польських дослідників до вивчення становища Римо-Католицької Церкви в Російській імперії. Однак, у частині досліджень, проведених польськими вченими, помітною є проклерикальна тенденція, пов'язана із перебільшенням ролі Римо-Католицької Церкви. Ще у XIX столітті з'явилися дослідження, що стосувалися окремих аспектів зазначеної проблеми.

У 1898 році у Петербурзі вийшла праця Петра Хмельовського про Тадеуша Чацького [17]. Автор через дослідження особи Т.Чацького розкрив становище польського шкільництва на Правобережній

Україні. Він відзначив визначальну роль куратора Віленського освітнього округу А.Чарторийського. Визначено основні риси освітньої реформи, яка вводилась у XIX столітті в Російській імперії, і яка безпосередньо торкалася парафіяльного шкільництва. Не обійшов увагою П.Хмельовський і проблеми протистояння Віленського університету та Волинської гімназії. Під час дослідження шкільництва у XIX столітті як і в попередні віки, як правило, вивчається навчання, яке охоплювало чоловіче населення. П.Хмельовський заповнив цю прогалину, детально описавши навчання дівчаток.

Подібний характер має дослідження Михайла Ролле «Волинські Афіни: Нарис історії освіти у Польщі» [22]. Важливість, наукову новизну, актуальність роботи підкреслює той факт, що у 20-х роках XX століття вона була двічі перевидана. М.Ролле подав короткий огляд історії освіти на Волині за польської влади, в т.ч. римо-католицької. Автор розкрив питання життєвого шляху та освітньої діяльності Т.Чацького. Основну ж частину дослідження займає аналіз діяльності Волинської гімназії від заснування до закриття.

На початку XX століття значні матеріали, що стосувалися історії Волині, у т.ч. Католицької Церкви у XIX столітті, друкувалися у «Щорічнику Волинському» («Rocznik Wołyński»), який виходив у Рівному і редагував його Якуб Гоффман. Варто згадати нарративні джерела – статті щорічника: «Спогади» Мечислава Щепковського [24], «Шкільні спогади» Яна Михальського [19], «Короткі спогади шкільних років» Болеслава Моркевича [20], «Спогади з шкільних років у Рівному» Броніслава Римвіда-Міцкевича [23]. У цих матеріалах питання освіти розглядалися з позицій поляків, які мешкали на теренах Волині. Їх можна віднести до об'єктивних досліджень, тому що у них немає релігійної чи національної упередженості. Вони не подають «жахливих» картин знущань росіян над представниками інших національностей. Саме це спонукало зробити висновок про об'єктивність даних, які містяться у спогадах.

Слід зазначити, що до кінця XIX століття поляки виступали на захист рідної мови. О. Мар'ян Токаревський у своїй праці навіть приклади переслідування священиків, які пропагували викладання в школах польською мовою, боролися за польську мову і самі використовували її в промовах. Сам автор книги теж у 1890-х роках за подібні переконання був постійно переслідуваний, змушений постійно змінювати місця проживання, однак це не перешкоджало йому засновувати таємні польські школи [25].

Більш широко питання розвитку освіти на Правобережній Україні, у т.ч. на Волині, висвітлено в сучасній польській історіографії. У XX столітті фундаментальне видання про розвиток освіти на приєднаних від Речі Посполитої до Російської імперії землях було підготовлене польським вченим Лешеком Заштовтом [27]. Робота Л.Заштовта – цінний внесок у розробку проблематики – була видана у 1997 році у Варшаві. Цей дослідник за хронологічні рамки обрав 1832-1864 роки – період між двома польськими повстаннями. Предметом його дослідження стало шкільництво на теренах Литви і України, які раніше належали Речі Посполитій. Робота Л.Заштовта спирається на багатий джерельний матеріал. Він охарактеризував усі рівні шкільництва, в т.ч. парафіяльне шкільництво, звернув особливу увагу на російські центральні освітні установи.

Шкільництво, яке вели поляки та католицьке духовенство на українських та литовських землях, Д.Бовуа докладно проаналізував у другому томі праці «Польське шкільництво на литовсько-руських землях: 1803-1832» [16]. Другий том, власне, присвячений початковим та середнім школам, які, в основному, вели біле римо-католицьке духовенство (передусім, парафіяльне) та чернечі ордени. Д.Бовуа охарактеризував вищі органи управління освітою у Російській імперії, їхній рівень порівняв із Едукаційною Комісією Речі Посполитої. Він проаналізував роль кураторів навчальних округів та візитаторів шкіл у організації та забезпеченні навчального процесу. Автор зупинився на подіях 1803 року, коли луцько-житомирське духовенство підтримало ініціативу Т.Чацького у необхідності матеріального забезпечення шкіл, у першу чергу парафіяльних, та відкритті нових шкіл, засобами яких би поширювалася польська культура та католицька релігія.

Процес заснування у першій половині XIX ст. на Волині й Поділлі освітніх закладів монахами-домініканцями описав П.Гах. Він проаналізував програми навчання та особливості навчального процесу в семінаріях [18]. Освітня діяльність кармелітів босих описана у дослідженні Б.Й.Ваната [26].

Не зважаючи на факт існування публікацій про історію римо-католицького шкільництва на українських землях у складі Російської імперії, проаналізовані праці змушують нас констатувати, що вони не відображають увесь комплекс необхідних знань. Значний масив джерел потребує опрацювання. Більшість праць з даної проблеми не є синтезованими. Вони висвітлюють, як правило, лише один її аспект, або носять загальний характер.

Беручи до уваги вищезазначене, слід виділити, що без аналізу джерельної бази дослідження не може претендувати на своє завершення.

Загальний стан збереження джерел, інформативна повнота джерельного комплексу з Центрального Державного Історичного Архіву України в м. Києві (Ф.442 – Канцелярія київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора; Ф.707 – Канцелярії попечителя Київського навчального округу; Ф.2227 – Колекція документів Волинського музею) та Державного Архіву Житомирської області (Ф.178 – Луцько-Житомирська римо-католицька духовна консисторія) дали можливість зробити висновок про його самодостатність при вивченні даного питання.

Архівосховища Києва та Житомира (та інші обласні архіви, фонди яких ми плануємо вивчити) містять чималу кількість джерел з історії Римо-Католицької Церкви та її освітньої діяльності, однак лише незначна їх частина була використана дослідниками, а щодо публікації мова і не йде. У 2003 р. польський дослідник Мар'ян Радван у дев'ятому томі серії «Матеріали до історії Католицької Церкви у Речі Посполитій та в Росії» видав тематичний опис матеріалів, що зберігаються у 178 фонді Державного Архіву Житомирської області «Архіви Луцько-Житомирської дієцезії: Наново віднайдені» [21]. М.Радван у передмові зазначив, що документи, які зберігаються у ДАЖО, є тільки невеликою часткою історії Луцько-Житомирської дієцезії, в основному за ХІХ ст., лише окремі матеріали стосуються ХVІІІ ст. Архів Луцько-Житомирської дієцезії сильно постраждав через кількаразову зміну місця перебування, а особливо у зв'язку із військовими діями другої світової війни і бомбардуванням потягу, у якому в 1941р. перевозилися безцінні історичні документи. Вцілілі документи з історії Луцько-Житомирської дієцезії було об'єднано в один 178 фонд, названий фондом Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії.

Висновки... Таким чином, маємо можливість досліджувати парафіяльне шкільництво на основі матеріалів ДАЖО наступної групи: «Про подання римо-католицьким духовенством відомостей про стан парафіяльних шкіл» [1], «Про стан парафіяльних шкіл Луцької дієцезії» [2] та ін.

Отже, архівні матеріали дають змогу висвітлити головні аспекти історії освітньої діяльності римо-католиків на українських землях у складі Російської імперії у ХІХ ст. Вони є відносно репрезентативними.

Проведене дослідження дає можливість зробити висновок про те, що історіографія освітньої діяльності Римо-Католицької Церкви на українських землях у ХІХ столітті представлена працями українських, російських та польських вчених. Однак, їх кількість є відносно незначною і проблема католицького шкільництва у значній частині з них розглядається лише в контексті аналізу іншої проблематики. Тому свого вивчення потребує джерельна база дослідження, яка є репрезентативною і досі ще не опрацьованою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний Архів Житомирської Облaсті (далі – ДАЖО). – ф. 178, оп. 4, спр. 5: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Про подання римо-католицьким духовенством відомостей про стан парафіяльних шкіл. – 483 арк.
2. ДАЖО. – ф. 178, оп. 4, спр. 33: Про стан парафіяльних шкіл Луцької єпархії. – 286 арк.
3. Андреев А. Р. История ордена иезуитов. Иезуиты в Российской империи : XVI – начало XX в. / А. Р. Андреев. – М. : Русская панорама, 1998. – 256 с.
4. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: Історичний нарис / Ю. Білоусов. – Житомир, 2000. – 314 с.
5. Буравський О. Роль римо-католицьких орденів у розвитку освіти на Правобережній Україні наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. / О. Буравський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/5437/1/Буравський.pdf>
6. Ганзуленко В. П. Римо-католицька Церква на території південної України на початку ХХ століття: проблема історіографії / В. П. Ганзуленко. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету / Запоріж. нац. ун-т. Іст. ф-т, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Запоріж. від-ня; редкол. : Ф. Г. Турченко та ін. – Запоріжжя : ЗНУ, 1993. – Вип. 20. – 2006. – С. 413–416.
7. Ганзуленко В. П. Римо-католицькі громади Півдня України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): соціальний аспект / В. П. Ганзуленко // Південний архів. Іст. науки. – Херсон, 2008. – Вип. 28/29. – С. 279–287.
8. Зінченко А. Л. Акти візитації монастирів і костьолів ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. як історичне джерело / А. Л. Зінченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://muzey.vn.ua/node/74>
9. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840-х годах / О. Левицкий // Киевская Старина. – К., 1906. – 27 с.
10. Огнева О. Тадеуш Чацький в історії Волині / О. Огнева // *Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka. Konferencja naukowa.* – Zamość, 2000. – S. 139–140.
11. Отчет попечителя Киевскаго учебнаго округа о состоянии учебных заведений за 1889 год. – б.р., б.м. – С. 13.
12. Павлюк В. Реформування освіти на Волині в першій третині ХІХ ст. / В. Павлюк // Наукові записки Університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог, 2000. – Вип. 1. – С. 82–94.
13. Павлюк В. Стан польської освіти на Правобережній Україні на початку ХІХ ст. / В. Павлюк // Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність: Науковий збірник: Серія «Праці

Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині». – Житомир, 1998. – Т. 18 / відп. ред. М. Ю. Костриця. – С. 108–110.

14. Сейко Н. Становище польського шкільництва на Волині в кінці XIX – початку XX століття / Н. Сейко // Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжнародної науково-краєзнавчої конференції. – Житомир, 1993. – С. 188–194.

15. Тихонов А. Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в. / А. Тихонов. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета Санкт-Петербурга, 2007.

16. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich: 1803-1832 / Beauvois D. – t. II: Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym; Lublin, 1991. – 460 s.

17. Chmielowski P. Tadeusz Czacki. Jego życie i działalność wychowawcza. Zarys biograficzny / Chmielowski P. – Peterburg, 1898. – 120 s.

18. Gach P. P. Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914 / Gach P. P. – Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. – Lublin, 1999. – 675 s.

19. Michalski S. Wspomnienia szkolne (1874-1881/1882) / Michalski S. // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1937. – T. V i VI. – S. 159–165.

20. Morkewicz B. Krótkie wspomnienia z lat szkolnych 1890-1900 / Morkewicz B. // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1937. – T. V i VI. – S. 165–172.

21. Radwan M. Materiały do dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji / Radwan M. – Lublin, 2003. – T. IX : Archiwa diecezji łucko-żytomierskiej: Repertorium. – 185 s.

22. Rolle M. Ateny Wołyńskie: Szkic z dziejów oświaty w Polsce / Rolle M. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1923. – 309 s.

23. Rymwid-Mickiewicz. Wspomnienia z lat szkolnych w Równym 1900-1906 / Rymwid-Mickiewicz // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 250–261.

24. Szczepkowski M. Wspomnienie / Szczepkowski M. // Rocznik Wołyński / pod red. J. Hoffmana. – Równe, 1937. – T. V i VI. – S. 153–159.

25. Tokarzewski M. Przyczynek do historii męczeństwa kościoła rzymskokatolickiego w dziejach kamienieckiej i łucko-żytomierskiej (1863-1930) / Tokarzewski M. – Kraków, 1995. – 72 s.

26. Wanat B. J. Życie i działalność Karmelitów Bosych w diecezji Kamieniecko-Podolskiej w latach 1622–1866 / Wanat B. J. // Biblioteka Historyczna Archiwum Metropolii Lwowskiej Obrządku Łacińskiego w Krakowie. – Seria B. – Tom 4. – Redaktor naukowy ks. Jozef Wolczański, Krakow-Kamieniec Podolski 2001. – 511 s.

27. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej / Zasztowt L. – Warszawa, 1997. – 452 s.

Аннотация

И.В.Шостак

Образовательная деятельность Римско-Католической Церкви на украинских землях в составе Российской империи в XIX веке: проблемы историографии

В основе статьи анализ историографии образовательной деятельности, которой занимались римско-католические белое духовенство и монастыри на украинских землях на протяжении XIX века. Особое внимание уделено освещению в литературе деятельности римско-католических приходских школ. Автор проанализировала литературу и источники по теме. Общее состояние сохранения источников, их информативная полнота дали возможность сделать вывод об их самодостаточности для изучения данного вопроса. Анализ литературы осуществлялся по проблемно-хронологическому принципу. Рассмотрена дореволюционная литература, украинская, русская, польская историография. Автор обратила внимание на тот факт, что образовательная деятельность Римско-Католической Церкви на украинских землях в составе Российской империи в XIX веке, в большинстве работ рассматривается только в контексте освещения других вопросов.

Ключевые слова: Римско-Католическая Церковь, приходские школы, историография

Summary

I.V.Shostak

The Educational Activities of the Roman Catholic Church at the Ukrainian Lands in the Russian Empire in the 19th Century: Problems of Historiography

The article is devoted to the historiography on the educational activities, which involved a white Roman Catholic clergy and monasteries. Particular attention is paid how the parochial school system was studied in literature. Author analyzed the literature and sources on the subject. Overall conservation state of the sources, their informative completeness made it possible to conclude that archival sources are the self-sufficiency for the study of the issue. Analysis of the literature was carried out in problem-chronological order. Pre-revolutionary literature, Ukrainian, Russian and Polish historiography are examined in the article. The author drew attention to the fact that the educational activities of Roman Catholic Church in the Ukrainian lands in the Russian Empire in the 19th century, most papers were considered only in the context of coverage of other issues.

Key words: the Roman Catholic Church, parish schooling, historiography.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.